

İNSANLARI, MEKÂNLARI VE KURUMLARIYLA
BİR KIRIM ŞEHİRİ: KARASUBAZAR
(17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)

Zeynep Özdem*

“Karasuv dedikleri bir uzun çarşı
Şehri kurulmuş dağlara karşı
İstanbul’dan kelir bezi kumaşı
Çetenden evleri anda seyir ittim.”¹

Bu yazının amacı, Kırım sicillerini temel alarak incelediğimiz Karasubazar’a dair genel gözlemlerimizi nakletmek; Kırım şehirlerine ait bilgileri genişletmektir. Bugüne kadar Kırım şehirleri hakkında yazılanlar genellikle seyahat notlarına ya da elçi raporlarına bağlı kalmıştır. Bu nedenle söz konusu bilgiler kendilerine özgü sınırlılıklar taşımaktadır. Bu sınırlılıklar sicillerle aşılmayı bekliyor. Siciller çok daha renkli bir hayat sunarlar bize. Bu bilgilerin eksikliği, bunların geç bulunuşu ve hemen değerlendirilmemiş olması araştırmamız için teşvik edici olmuştur. Burada yaptığımız bir denemedir ve bu belgelerde gizli diğer Kırım şehirlerinin tarihi gibi, Karasubazar’ınki de daha ayrıntılı çalışmalarını beklemektedir.

* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Bir Kırım destanında şehir böyle tasvir edilir. Erdoğan Aslıyüce, *Ukrayna Toprağında Turan’dan Kırım’a*, İst. 2001, s. 33.

Karasubazar; Bahçesaray, Akmesic, Eski Kırım (Solhat), Kırkyer (Çufutkale) gibi diğer önemli şehirlerin de bulunduğu güney cephede, orta bölüm olarak da adlandırılan dağlık kesimde kurulmuş bir şehirdir². Karasubazar adıyla bir yerleşim yeri olarak varlığı en erken 13. yüzyıldan itibaren bilinen³ şehrin neden bu adı almış olduğunun yanıtı, adını oluşturan iki kelimedede yatar: Karasu ve pazar. Karasu, Yayla dağlarından gelen birçok çayın birleşimiyle oluşmuş, kuzeydoğuya doğru akıp Azak Denizi'ne dökülen⁴, Evliyâ Çelebi'nin deyimiyle, temmuz ayı hariç diğer aylarda, üzerinde kurulu kârgir köprüleri temelinden yıkabilecek güçte hep coşkun ve taşkın bir halde akan, hayat kaynağı, büyük bir nehirdir⁵. Nehrin iki yakasındaki verimli araziye uzanmış şehir, doğu-batı kervan yolu üzerinde önemli bir pazaryeri/ticaret merkezidir⁶. Kefe, Kerç ve diğer Kırım şehirlerine de bu ticaret yolları ile bağlıdır⁷. On hanı, altı çarşısı ve beş de büyük pazarı vardır. Sadece "Karasu" denildiğinde de bu şehir anlaşılmaktadır. Nitekim sicillerde, "mahmiye-i Karasu" tabiri geçmektedir.

1475'ten itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlanan hanlığın bir kadılığı olarak yönetilen şehrin idaresi birinci veliaht kalgay sultanın elinde; toprakları en nüfuzlu kabile sayılan Şirinlerin toprakları içerisindedir⁸.

İdarî önemi ve iktisadî gelişmişliğine bağlı olarak göç alma özelliği taşıyan şehrin 17. yüzyılın ikinci yarısındaki tahmini nüfusu 35.812 olarak belirlenmiştir⁹. Nüfus 18. yüzyılın sonuna kadar artmaya devam eder¹⁰. Nüfus yapısındaki çeşitlilik renkli ve hareketli bir sosyal yaşamı da beraberinde getirmektedir.

Kaynağını Ortaçağ İslâm Devletleri'nden alan¹¹ ve vesikaların diliyle "Bazar durur, cuma kılınur" yerler olarak ifadelendirilen Osmanlı şehirlerinin fizikî yapısı iki ana kısımdan oluşur: İlki, ulu (kebîr: eski ve büyük anlamında) cami, çarşı, hamam ve benzeri müesseselerin bulunduğu şehir merkezi; ikincisi bu merkeze açılan mahalleler¹².

Karasu'nun yerleşim bölgesi otuz iki mahalleden müteşekkildir. Bunlar:

² Halil İnalçık-Hakan Kırımlı, "Kırım", *DİA*, XXV, s. 448.

³ Hakan Kırımlı, "Karasubazar", *DİA*, XXIV, s. 472.

⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l- A'lâm*, V, s. 3634.

⁵ "Karasu tuğyân ile geldikte kârgir binalı kantaraları temelinden münhedim eder divâne-var cûş [u] hurûş eder bir nehr-i azîmdir, ammâ Temmûz'da azacık ceryân ader". Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Y. Dağlı-S. A. Kahraman-R. Dankoff, VII. Kitap, İst. 2003, s. 246.

⁶ C. M. Kortepeter, "Karasu-bazar", *EI*² (İng.), IV, s. 630.

⁷ Mirza Bala, "Karasu-bazar", *IA*, VI, s. 335.

⁸ Halil İnalçık, "Kalgay", *IA*, VI, s. 132; Kortepeter, *aynı yer*.

⁹ Evliyâ Çelebi'nin verdiği rakamlarla sicillerden elde edilen hâne sayısı birleştirilerek bu tahmini rakama ulaşılmıştır.

¹⁰ Rusların tahribatları nedeniyle 18. yüzyıl sonlarında göçler başlar. W. Alan Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII", çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 79, s. 11; Kortepeter, *aynı yer*.

¹¹ Bu konu için bkz. Halil İnalçık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, s. 243-268.

¹² Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı*, IV, s. 105-106-107.

Tablo I
Şehrin Mahalleleri

Cami'-i Kebîr Mahallesi	Hacı İsmâil Mahallesi
Hacı Şaban Mahallesi	Nakib Efendi Mahallesi
Kıbtîyân Mahallesi	Hacı Şahmurad Mahallesi
Şeyh Receb Efendi Mahallesi	Sinan Giray Mahallesi
Şor (Şor Camii) Mahallesi	Karaağaç Mahallesi
Ali Efendi Mahallesi	Hacı Kudreş Efendi Mahallesi
Sâdık Efendi Mahallesi	Hacı Hasangeldi Mahallesi
Hacı Bünyad Mahallesi	Çingâne Mahallesi
Acem Mahallesi	Çeşme Mahallesi
Çorum Mahallesi	Kenise Mahallesi
Hacı Âşîr Mahallesi	Hacı Arslan Mahallesi
Hacı Bârî (?) Mahallesi	Hacı Esengeldi Mahallesi
Hacı Salih Mahallesi	Hacı Kara Ali Mahallesi
Seyyid Hasan Mahallesi	Tarhanlı Mahallesi
Tahta Mescid Mahallesi	Ak Toprak Mahallesi
Kara Çora Mahallesi	Rum Mahallesi

Mahalleye, mahallesine göre, öncelikle bir mescit ya da kilise/havra inşa edilmekte; evler onun etrafında şekillenmektedir. Mescitler mahalle adı ile aynıdır. Mahalledeki hayat sadece evler ve ibadet mahalli ile sınırlı değildir. Her mahallede gündelik ihtiyaçları gideren dükkânlar ile birbirine yakın mahallelerden birinde hamam, mektep ve medrese bulunmaktadır. Şehrin altı hamamından üçü Hacı Murad Hamamı, Sâdık Efendi Mahallesi Hamamı¹³ ve muhtemelen Cami'-i Kebîr'de bulunan Büyük Hamam'dır¹⁴. Evliyâ şehrin beş medrese ve sekiz mektebi olduğunu belirtirken¹⁵ belgelerde bir mektep ve üç medreseye rastlanılmıştır. Mektep Çorum mahallesinde iken, medreselerden Mehmed Efendi Medresesi Receb Efendi mahallesinde bulunmaktadır¹⁶. Diğer iki medrese Hacı Sübhankulu Gazi Ağa ve Hacı Yahya medreseleridir¹⁷. Bazı mahallelerde küçük çaplı dükkânların yanı sıra han ya da kervansaray da mevcuttur. Bunlar Çorum, Şor ve Hacı Bünyad'dır. Şor'daki "Şor Pazarı" denilen mahalledeki Boşnak Hanı, Bosnalı Hacı Mehmed Ağa tarafından yanındaki hangâhıyla birlikte 1109/1697-98 yılında

¹³ KS, 33, s. 1b/1; 47, s. 19a/2.

¹⁴ Kırmılı, *aynı yer*.

¹⁵ *Seyahatnâme*, *aynı yer*.

¹⁶ KS, 33, s. 65b/1; 65, s. 28a/2, 29a.

¹⁷ KS, 25, s. 107a/4; A. Nezihi Turan, "Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17.-18. Yüzyıllar), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu*, 3, s. 82.

yaptırılmış bir vakıf eseridir¹⁸. Nakıb Emir Ali Efendi Hanı da Şor'daki diğer handır¹⁹. Çorum'daki Küçük Han, Hacı Bünyad'daki de Feyzullah Hanı'dır²⁰. Cami'-i Kebîr Mahallesi çarşısı da, büyüklüğüne nisbetle üç kısma ayrılmıştır: Yukarı, Orta ve Aşağı Çarşı.

Mahalle isimleri; Çingâne, Acem, Kenise, Rum mahallesi gibi içinde oturan ahalinin etnik ya da dinî yapısına, Cami'-i Kebîr, Tahta Mescid gibi merkez camisine, bahçeleriyle ünlü Karaağaç'ta olduğu gibi sahip olduğu özelliklere ya da Sâdık Efendi, Hacı Şahmurad, Hacı Bünyad gibi mahalle eşrafından kişilere dayanır. Örneğin Hacı Bünyad mahallesine ismini vermiş şahsı ele alalım. Hacı Bünyad kendi adıyla bir mescit yaptırmış, imam ve müezzinleri için bir dükkân vakfetmiştir²¹. Gelirini ihtiyaç giderici şekilde harcayışı ve toplumdaki saygınlığı göz önünde bulundurularak ismi mahalleye alem olmuştur.

Nüfus itibarıyla en kalabalık olanı tabii olarak Cami'-i Kebîr mahallesidir. Ardından Kıbtıyân, Şor, Hacı Şaban, Receb Efendi, Ali Efendi, Sâdık Efendi, Acem mahalleleri gelmektedir²².

Mahallelerden üç tanesi –Rum, Çeşme, Kenise- gayri müslimlere aittir. Bunlar M.Ö. VI. yüzyıldan beri Kırım'da varlığını hissettiren Rumlar ile Roma'nın özellikle sahilde hâkimiyet kurduğu M.Ö. I - M.S. IV. yüzyıllardan bu yana Kırım'da yaşayan Ermeni ve Yahudilerdir²³. Çorum ve Acem mahalleleri de adlarından da anlaşılacağı üzere dışarıdan gelen müslim ve gayri müslimlere tahsis edilmiş olmalıdır. Nitekim özellikle Anadolu'dan (bugünkü Anadolu coğrafyası anlamında) pek çok kişi türlü vesilelerle Kırım'a gelmekte, bir kısmı yerleşip kalmaktadır. Bunlar o dönemin çeşitli eyalet ve sancaklarından olan Kastamonu, Bolu, Safranbolu, Tire, Çankırı, Trabzon, Sivas, Tokat, Amasya, Van, Diyarbakır, Erzurum, Malatya ve Urfa şehirlerindedirler. Kimi Anadolu'daki Celâli kargaşalığından kaçmakta²⁴, kimi ticarî ya da ilmi maksatlar gütmektedir. Ceviz, leblebi, üzüm, incir gibi yöresinden getirdiği ürünleri satmak için Şirin Bey Hanı'nda bir oda ve dükkân kiralayan Malatyalı Mahmud bunlardan biridir²⁵. Merkezde yer alan Han Camii bitişi-

¹⁸ KS, 33, s. 65b/1.

¹⁹ KS, 25, s. 82a/2.

²⁰ KS, 25, s. 57b/4; KS, 25, s. 40b/5.

²¹ KS, 25, s. 40b/5.

²² Toplanılacak vergi ve borç tahsiline ilişkin belgeler bunu göstermektedir. KS, 25, s. 5a/5, 5b/2, 9a/5; 33, s. 81a/1, 82b/2; 65, s. 2a-b/1.

²³ Öztürk-Ikiel, "Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19.yy)", /www.E-COĞRAFYA.com/ makaleler.

²⁴ Anadolu'nun dört bir yanına dağılan eşkiyalardan kurtulmak için, zengince Anadolu'lular Kırım'la birlikte Balkanlar, İran ve Arap ülkelerine göç etmişlerdir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İst. 2003, s. 55.

²⁵ KS, 25, s. 15a/3.

ğine 1727 yılında II. Mengli Giray tarafından yaptırılan Halvetî tekkesinin kurucuları da Konya'dan gelmiş Halvetî dervişleridir²⁶.

Acem mahallesindeki gayri müslimler içinde İran'dan gelen Ermeniler ağırlıktadır. Zaten şehrin gayri müslim nüfusunda da onların varlığı ön plâna çıkar. Öyle ki 17. yüzyılda çarşı ortasında, dik bir yerde kurulmuş, ihtişamlı duruşuyla hem şehrin kalesi görünümü veren hem de şehrin silüetini temsil eden Sefer Gazi Ağa Hanı, Acem (İranlı) Ermenilerin ticaret mekânıdır²⁷.

Her ne kadar mahalleler bu şekilde ayrılmışsa da gerek terekelerden, bir evin satışına ilişkin beyanda çevresindeki evin sahiplerinin adıyla zikredilişinden, komşuluk haklarıyla ilgili mahkemeye gelen davalardan²⁸ ve gerekse çeşitli davalardaki tanımlamalarda "*Sâdik Efendi mahallesi zımmiyânından*", "*Cami'-i Kebîr mahallesi sâkinlerinden, tâife-i Yahudiyândan*" gibi ifadelerden²⁹ müslüman mahallelerinde ikamet eden gayri müslimlerin bulunduğunu da anlarız. Örneğin Şor mahallesinden Kutluşah veled-i Rusoğlu; doğuda papazın, batıda kardeşi Kaçader (?)'in, kuzeyde Kazancı Abdulveli'nin evine bitişik ve güneyden ana yola bakan evini Yakob veled-i Uzun Manuk adlı zımmiye satar³⁰. Gayri müslimlerin varlığını bilhassa hissettirdiği mahalleler Sâdik Efendi, Çorum, Kıbtîyân, Karaağaç ve Acem mahalleleridir³¹. Evliyâ Çelebi şehrin güneyindeki bayır alanda Ermenilerin, batı tarafındaki düzlük alanda ise müslümanların yaşadığından söz eder³². Buna göre Kenise, Rum ve Çeşme ile gayri müslimlerin varlığını hissettirdiği mahallelerin, özellikle Acem mahallesinin şehrin güneyinde yer aldığı söylemek mümkündür.

Müslim/gayri müslim mahalle ayrımının kesinlik ifade etmeyişi, müslüman mahallelerinde oturan bir hayli gayri müslimin varlığı, dinsel/etnik grupların şehirde birbirine tamamen kapalı, bütünüyle ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarının açık delilidir. Nitekim çarşı pazarda da hep bir aradadırlar. Kimi zaman alış-veriş, kimi zaman iş ortaklığı, kimi zaman düğünlerde ve kimi zaman da mahalle ya da çarşıda çıkan anlaşmazlıklarda hayatı paylaşırlar. Hatta bu paylaşım esnasında İslâm dinini tanıma fırsatı bulup din değiştirenler de olur. Sâdik Efendi mahallesinde oturan Devlet oğlu Aslan'ın oğlu bunlardan biridir. *Şeref-i İslâm ile müşerref* olduktan sonra Ahmed adını almıştır³³. Ayrı zımmî mahallelerinin sebebi, doğal olarak inanç

²⁶ Kırmılı, *aynı yer*.

²⁷ KS, 25, s. 7a/1.

²⁸ KS, 25, s. 117a/5.

²⁹ KS, 33, s. 3a/1; 25, s. 36b/3.

³⁰ KS, 25, s. 24a/4.

³¹ Örneğin Çorum mahallesine ait 42 terekeden 27'si, Sâdik Efendi'ye ait 34 terekeden 28'i, Karaağaç'a ait toplam 7 tereke gayri müslimlere aittir. Bu durum gayri müslimlerin yoğunluğuna bir işarettir.

³² *Seyahatnâme*, s. 245.

³³ KS, 47, s. 18b/4.

ve gelenek birliğine sahip kişilerin yan yana yaşamalarının getirdiği rahatlık ve cemaat dayanışmasından³⁴ ve vergi toplamada sağladığı kolaylıktandır.

Mahalleli, mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından, temizliğinden, yeni yapıların çevre ilişkileri ile ilgili son kararların verilmesinden, meydana gelen bir olayın açığa kavuşturulmasından, çocukların gözetiminden, doğan bir zararın karşılanmasından³⁵ vs. ortaklaşa sorumlu, bir ölçüde birbirlerinin kefil, sevinç ve kederlere duygu ve eylem ortaklığı eden kişilerdir. 1094 yılının Ramazan ayı 22. günü (14 Eylül 1683) Sâdık Efendi mahallesinde öğle vakti geçen üzücü bir olayı aktaralım. Derviş veled-i Vasil'in küçük kızı komşuları Siyak adlı zımmının avlusunda her gün gezip oynamaktadır. Ancak o gün, çocukluk merakından veya dikkatsizliğinden avludaki su kuyusuna düşer ve boğulur. Hemen toplanan imam, müezzîn, kuyumcu vs. mahalle sakinlerinin müracaatıyla keşfe gelen mahkeme görevlisi, çocuğun kendiliğinden düştüğünü tespit eder. Anne baba da, *Al-lah'ın takdiri (emri)* olduğu inancıyla kimseden davacı olmaz ve çocuk defnedilir³⁶. Bu olay, çocuğun ailesi kadar mahalle halkına ve özellikle de komşu evin ahalisine buruk günler yaşatmış olmalıdır.

Mahallenin imam, papaz ya da hahamı, devleti temsil etmek üzere mahallenin en önde gelen sorumlusu ve şehir görevlilerinin yerine getirdikleri birçok işte onların yardımcısıdır³⁷. Örneğin Çingâne Mahallesi cemaati *tekâlif-i örfiyye* için topladığı 30 bin akçeyi imamları Abdulhalim Efendi'ye teslim ederler³⁸. 25 Zilkâde 1095/3 Kasım 1684 tarihinde kalgay sultan tarafından *cizyegüzar reayâ* üzerine *cemaatbaşı ve kethüddâ* olarak atanan Muratşah oğlu Usta, gayri müslimlerin papaz ya da hahamlarıyla irtibat halinde, her konuda kendine danışabilecekleri, *sözünden dışarı çıkmayıp itaat etmeleri* kendi lehlerine olan bir görevlidir³⁹. Evlenecek çiftin nikâhını genellikle imam kıyar. Örneğin Şor mahallesinden Receb Beşe bin Mustafa ile beslemesi Şekernaz'ın nikâhlarını kıyan kişi İmam Hacı Yahya'dır⁴⁰.

Mahalle ahalisi, gerekçe göstermek kaydıyla imamını seçme ve azletmede yetki sahibidir. Dört çocuk sahibi İmam Hacı Yahya ile karısı Ziyâde, Şor sâkinlerindedir. Ziyâde, Kutlukız adlı cârîyesini kendi eliyle kocasına verir. Ve cariye efendisinden hamile kalır. Cemaat adamları durumu yanlış anlayıp, *"İmam Hacı Yahya zevcesinin cârîyesine varub zînâ eylemiş. Zânî imamın bize imâmeti lazım değildir!"* diyerek azlını istemişler, Ziyâde'nin ve Hacı Yahya'nın gerçeği

³⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, s. 71. Ayrıca bkz. Ali Murat Yücel-Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Mahalle", *DİA*, XXVII, s. 323-326.

³⁵ Turgut Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimarî*, İst. 1997, s. 128.

³⁶ *KS*, 25, s. 117a/5.

³⁷ Kemal Beydilli, "İmam [Osmanlı Devleti'nde İmam]", *DİA*, XX, s. 181.

³⁸ *KS*, 33, s. 23a/4.

³⁹ *KS*, 25, s. 9b/4.

⁴⁰ *KS*, 25, s. 15a/2.

anlatmasıyla teskin olmuşlardır⁴¹. Bayavut (?) köyünün adamları da, imamları Hacı İsmail Molla'yı azlederek yerine Abdülaziz Efendi'yi getirdiklerini kadiya bildirirler. Hacı İsmail Molla'nın azlinin sebebi, sayılmakla bitecek gibi değildir. İmamlık dışında eşkiyalığa has her şeyi yapmaktadır. Cemaatle alakası yoktur. Mescide uğrayıp ne beş vakit namazı ne de cenaze namazlarını kıldırır. Bütün ahaliyi dövüp sövmeye üstüne yoktur. Her zaman *bergelesiyle* (terbiye ve görgüden uzak bayağı kimseler) beraber *dağda yabanda* gezmekte, evlere girip kazak (köle) çalmaktadır. Kadı huzurunda azledildiği haberini aldığı zaman, yaptıklarına duyduğu pişmanlık ya da utanç şöyle dursun, "*Cemaat adamları istemezse bana dahî imâmetlik lâzım değildir!*" diyerek işi pişkinliğe vurur⁴².

Bu dönemde henüz sınıf ve statü farkına göre bir mekân ayrımı olmadığı için zengin-fakir evleri bir aradadır. Bir mirzanın evi yanında sıradan bir boyacı oturabilmektedir örneğin⁴³. Evliyâ Çelebi evler bahsinde iki katlı saraylardan bahseder. "*Şebrin dört yanı mamur*" diye eklediğine göre,⁴⁴ "gösterişli ev" anlamındaki bu saraylar dört bir yana dağılmış durumda olmalıdır. Şah Mirza Ağa'nın evi bu evlere bir örnektir: Mahzen, fırın, aşhane, kenef ve hamamdan müteşekkil bir bahçe içerisinde, iki katlı, karşılıklı iki saray⁴⁵.

Belgelerde ev için kullanılan terimler; *bâne, dâr, beyt ve menzildir*. Tasvir edilirken evin yapı taşına, şekline, sayısına ve durumuna göre; *bir bâb hâne, iki bâb hâne, bir bâb fevkânî ve tabtânî hâne, kerpiç hâne, çit hâne, harâbe müşrif hâne, dâr-ı menzil, mülk-i menzil, büyüt-ı müte'addide* gibi ifadeler kullanılır⁴⁶.

Dar sokaklar üzerinde birbirine bitişik bir halde, kerpiç ya da çitten inşa edilen, genellikle kiremit ve nadiren toprak örtülü, iki (*fevkânî*) ya da tek katlı (*tabtânî*) evlerin hemem hemen hepsi, yine kerpiç ya da çitten geniş bir avlu içerisinde bulunmaktadır⁴⁷. Bacaları da söğüt ağacı budaklarından örülmekte ve iki tarafı bol balçıkla sıvanmaktadır. Herhalde bu bacalar ateşe mukavim olduklarından hemen hemen hiç yangın çıkmazdı⁴⁸. Belgelerden evlerin kaç odadan oluştuğu hakkında bilgi sahibi olamasak da, avlu içerisinde ayrı bir oda, mahzen, çardak, kenef, fırın ve su kuyusu (*bi'r-i mâî*) bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca her evin avlusunda ağaçlar vardır. Bunlar genellikle de *eşcâr-ı müsmire*den yani meyve veren ağaç türündendirler. Bazı avlularda aynı aileye ait birden fazla ev bulunur. Örneğin İmam Hacı Yahya ile eşinin, avlusuna ve yoluna ortak oldukları, farklı evleri bunlardandır⁴⁹.

⁴¹ KS, 25, 115b/2.

⁴² KS, 25, s. 69a/5.

⁴³ KS, 25, s. 10b/3.

⁴⁴ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁴⁵ KS, 33, s. 6a/1.

⁴⁶ Örneğin KS, 25, s. 11a/1, 17a/1, 18b/4, 23a/5, 23b/3, 44a/1; 47, s. 54a/2.

⁴⁷ Terekelerdeki evler ve ev satışlarından elde edilen bilgilerdir.

⁴⁸ Mahmut Tahir (çev.), "100 Yıl Önce Kırım Tatarları I", *Emel*, 168, s. 27.

⁴⁹ KS, 25, s. 115b/1.

Evlîyâ Çelebi çitten örülü evlerin bulunmasını, Karasu'nun emniyetli bir şehir olmasına bağlar⁵⁰. 16. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da bulunan Polonya elçisi M. Bronevskiy de: "Tatarlar evlerini Türkler gibi ağaçtan yaparlar." demektedir⁵¹. Bu durum kayın, meşe, ihlamur, kavak, söğüt gibi ağaçlardan oluşan ormanın bolluğuna⁵² bağlanabilir. Emniyet konusuna gelince, belgeler bize hırsızlık ve cürm ü cinâyet gibi vukuata genelde çarşı ve hamam gibi yerlerde rastlanıldığını söyler⁵³. Mehmed bin Can Timur böyle bir talih-sizlik yaşar. Kurduğu ortaklık üzerine *Çerâkis'e* ticarete çıkar. Bal mumu, iki at ve 30 esedî ile *Ataşâbi'ye* döner. Hamama girdiği sırada cebindeki parayı hamam hizmetlilerinden Dellak Hüseyin'e çaldırınca ortağına da bunun hesabını vermek zorunda kalır⁵⁴.

Evler konusunda rahatsızlık daha ziyade komşulardan izinsiz olarak yapılan değişikliklerdir. Terekelerde gayri menkuller sayılırken evleri târife genellikle "*maballe-i merkâmnda vaki', lede'l-cîrân, ma'lümü'l- budûd*" ifadesi ile başlanılmaktadır. Bu, evlerin komşuları tarafından bilinen bir hudutlarının olduğunun delilidir⁵⁵. Yapılacak değişiklikler bu hudutları ve komşu haklarını ihlal etmemeli; manzarasına engel olmayacak, evine gölge etmeyecek ya da mahremine söz getirmeyecek şekilde yapılmalıdır. Ali Efendi mahallesinde ikamet eden iki komşu arasında çıkan böyle bir sorun kadı huzuruna taşınır. Hacı Ebubekir Çelebi bin Ali Efendi, Kemanî El-Hac Receb Efendi'den şikâyetçidir. Evinin bahçe duvarına açtığı pencere Ebubekir'in avlusuna bakmakta ve bu nedenle hâne halkının rahatça hareket etmesine engel olmaktadır. Her ne kadar Receb Efendi rahatsız etmediğini düşünse de şahitlerin de tasdik etmesi sonucu pencerenin kapatılması kararına varılır⁵⁶. Bedros veled-i Yakob ile Şahin veled-i Umman arasında ise paylaşılamayan şey *bir kulaş* arazidir. Burası Bedros'un babasından beri onların yoludur. Şahin'in sonradan evinin bu arazi tarafına düşen kısmına açtığı kapı dolayısıyla onların da güzergâhı olmuştur. Nihayetle, arazinin Bedros'lara ait olduğu kadı hükmüyle tescil edilir⁵⁷.

Kırım köy evlerinden hareketle en az üç odalı olduğunu düşündüğümüz evlerin avlusu içindeki "*fırn*" denilen yerde ya da doğrudan avlunun bir kenarına kurulu ocakta yemekler pişmekte, kap-kacak yandaki odada ya da evin içindeki mutfakta muhafaza edilmektedir. Gerekli erzak bu odada veya zahîre anbarında saklanmaktadır. Gerek yemek pişirme gerekse ısınma amaçlı odunlar, hırdavatın bulunduğu mahzene istif edilmektedir.

⁵⁰ *Seyahatnâme*, s. 246.

⁵¹ Martin Bronevskiy, *Kırım*, (çev. Kemal Ortaylı), Ank. 1970, s. 47.

⁵² Kortepeter, *aynı yer*.

⁵³ Metinde verilen örnek dışında şunlara bkz. *KS*, 25, s. 82b/2; 47, s. 26b/2, 60a/4, 87a/1; 33, s. 79a/1, 83b/3.

⁵⁴ *KS*, 25, s. 40b/1.

⁵⁵ Örneğin *KS*, 25, s. 103b/3.

⁵⁶ *KS*, 25, s. 21b/5.

⁵⁷ *KS*, 25, s. 95b/1.

Gündüzleri oturma ve geceleri yatma amaçlı kullanılan odalar, üst kısmı basmadan bir *ocak yaşmağı* ile örtülü, mihraba benzer bir boşluğa kurulu ocak etrafında şekillenmektedir. Bu ocak kışları ısınmaya ve yemek yapmaya yarar. Akşamları ocak etrafında toplanan tüm hâne halkı büyüklerinden dinlediği hikâye, masal, efsane ve çeşitli sohbetler ile hoşça vakit geçirirler.

Yerde bir *Tatar, Acem, Türkmen* ya da *Anadolu* kilimi, halı, hasır ya da keçe serilidir. Bazı evlerde *Mısır* hasırı kullanılmaktadır. Bunların etrafına döşenmiş renkli ve işlemeli sırt yastıklı minderler ile demir ya da tahta sedir üstündeki basma döşekler üzerinde oturulur. Bitki, hayvan, çiçek motifleri, çeşitli geometrik desenlerle süslü Tatar kilimleri yumuşak ve esnek bir yapıya sahiptir. Sarı, kahverengi, siyah tonları ve koyu mavi renklerine rastlanır. Dışarıdan gelenler daha çok gök mavisi ve kırmızı renktedirler⁵⁸. Odanın bir köşesinde üzeri halıyla kaplı bir *Tatar* ya da *Macar* sandığı bulunmakta, secade ve tesbihler de onun üzerinde durmaktadır. Duvarın oyulmasıyla oluşmuş bir ahşap göz (niş) içinde akşamları kullanılan bir *mumluk (şamdan)* ile süs eşyası veya buhur maksatlı *gülabdan* ve *güldan* vardır. Yan tarafta bir ayna asılıdır⁵⁹.

Bazı terekelerde rastlanılan cam şişe (*beyaz şişe*), cam ve çini tabak, sepet, varil, fiç ve kutular dışında mutfakta kullanılan âlet-edevât bakır ağırlıklıdır. Tabak, teşt (pekmez yapmak, bulgur kaynatmak gibi büyük çaplı işlemlerde kullanılan büyük, geniş ve fazla derin olmayan leğen), lenger (sofra ortasına özellikle pilav gibi yemeklerin konulmasında kullanılan büyük, yayvan ve kenarları geniş tabak), dipsiz sahan (içinde yemek ısıtılan, yumurta vb. pişirilen, derinliği az olan kap), dipli sahan (tasın büyüğü olarak düşünülebilir), kenarlı sahan, hoşaf (*hoşab*) tası ve teşti, tepsi (ayrıca meze tepsisi, kalaylı tepsi), sini (ayrıca baklava sinisi), güğüm, ibrik, kahve fincanı, tabağı ve ibriği, bakraç (su, ayran gibi sıvı şeyler taşımaya yarayan kulplu kap), maşa, maşraba (su içmede kullanılan kap), el ve yol tâbesi (el ve yol tavası), hamur teknesi, leğen (ayrıca kısır leğeni), kapaklı-kapaksız, büyük ve küçük tencere, kazan, sacayak (üzerine tencere, tava vb. koymaya yarayan, ateş üzerine oturtulan, üçayaklı çember veya üçgen biçiminde demir destek), saplı ayak, huni, bıçak, kevgir (*kefir*), kepçe, kaşık gibi Karasu'da imal edilenler haricinde, Acem tenceresi, Tokat leğeni, Irak kazanı, Mısır maşrabası gibi⁶⁰ dışarıdan getirilenler vardır. Bunlardan bazısı o bölgelerden buraya gelip yerleşenler tarafından imal ediliyor da olabilir. Hammaddesi dışarıdan alınanlar da vardır. Örneğin Kalaycı Şaban, çok zamandan beri bakır alıp-satmakta ve *battâ* bir kısmını *İstanbul'dan getirmektedir*⁶¹.

⁵⁸ Mamut Çurlu, "Kırım Tatar Kilimleri", *Emel*, 218, s. 13-15.

⁵⁹ 8. sayfanın 3. paragrafından itibaren anlatılanlar terekelerde yer alan eşyalar ve ev tasvirlerinden hareketle o günün yaşam koşulları düşünülerek yazılmıştır.

⁶⁰ *KS*, 25, s. 83-84, 90a; 65, s. 30b/3.

⁶¹ *KS*, 25, s. 54b/2.

İncelediğimiz 250 terekede çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu 131 kişi (%52.4) en az bir eve sahiptir. 5 guruştan 600 guruşa kadar uzanan ev fiyatları sağlam/harabe, çit/kerpiç, iki/tek katlı, müstemilatının (çardak, su kuyusu, birden fazla mahzen, meyve veren ağaçlı geniş bahçe) zengin olup olmayışına ve ana yol üzerinde bulunup bulunmayışına göre değişmektedir. Keza mahallenin mescit, hamam, han, çarşı gibi işlek yerlerine yakın olup olmayışları fiyatlar üzerinde doğrudan etkilidir. Örneğin Çorum mahallesinde 300 guruş değerindeki ev; kerpiç avlu içerisinde müstemilatlı, münakkaş ve iki katlıdır⁶². Tatar Ahmed'in 5 gurusluk evi de meyve veren birkaç ağaçla müzeyyen avlu içinde, çitten yapılı, tek katlı bir evdir⁶³.

Mahallelinin hayatı paylaştığına değinmiştik yukarıda. Kadınlar için bu birlikteliği eğlenceli kılan zamanlar komşu ziyaretleri, hamam günleri, bir çocuğun dünyaya gelişiyle ilgili çeşitli merasimler ve düğün-dernekler olmalıdır. Özellikle kadın terekelerinin hemen hemen hepsinde bir hamam takımı göze çarpar. Hamam günü; hamam leğeni, teşti, maşrabası, halısı, seccadesi, havlusu, yaşmağı, gömleği, sileceği ve kırmızı peştimalinden müteşekkil takımı bohçalayan kadınlar hep beraber yola çıkar. Şehrin hamamları erkeklerle ve kadınlara ait iki kısımdan oluşan çifte hamamlar olarak inşa edilmiş olmalıdır. Çifte hamamlar, pek nadir haller dışında, genel yapı tarzı itibariyle kapılarının ayrı sokağa açılması kuralına uygun konumdadırlar. Eğer tek hamam özelliği taşıyorsa gündüzleri kadınlara, geceleri erkeklere açıktır⁶⁴. Diğer sosyal mekânlar gibi hamamların da müslim ve gayri müslimlerce ortak olarak kullanıldığı haberini bize Evliyâ Çelebi veriyor. Buna göre zimmiler yıkılırken ayaklarına müslümanlar gibi nalin giymeyip topuklarına çingırak bağlıyorlar ve farklı bölümlerde yıkıyorlar⁶⁵. Belirttiğimiz mahalle hamamları dışında üç hamam daha vardır. Bunlardan ikisi Evliyâ'nın ziyaret ettiği, çarşıda yer alan Şirin Bey ve Tayman Mirza⁶⁶ diğeri de büyük ihtimalle yine merkezde bulunan Çay Hamamı'dır⁶⁷. Şehrin nüfusuna oranla hamam sayısının altıdan fazla olduğunu düşünüyoruz. Ancak şahsa münhasır hamamların olduğunu düşündüğümüzde bu sayının normal olduğu da akla yatkın geliyor. Yukarıda bir mirzânın evini tarif ederken bunu görmüştük. *Şirin Bey Sarayı* ile *Sultan Sarayı* zaten böyledir; diğer mirzaların evlerini de hamamlı bir şekilde tahayyül edebiliriz.

Şeyh Receb Efendi mahallesinde oturan Fatma binti Arslan Ali ile Sofya adlı zimmîye *hemcivâredirler*. Sık sık birbirlerine oturmaya giderler. Ancak böyle günlerden biri, Safer 1095/Ocak-Şubat 1684 Çarşamba günü hüzünle

⁶² KS, 25, s. 79b/1.

⁶³ KS, 25, s. 70a/1.

⁶⁴ Semavi Eyice-Mustafa Uzun-Nurettin Albayrak-M. Kâmil Yaşaroğlu, "Hamam", *D/A*, XV, s. 415, 431.

⁶⁵ *Seyahatnâme*, s. 247.

⁶⁶ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁶⁷ Kırımlı, aynı yer.

biter. Sofya, komşu evinde ansızın (*für'eten ve bağteten*) ölür. *Hâlin keşfi* sırasında Sofya'nın eşi ve kızları kimseden davacı olmazlar. Çünkü kadın *yürek sıkması* (enfarktüs) hastalığından mustarıptır⁶⁸.

Düğünden önceki günlerde hep birlikte evi-barkı temizleyip minderlere, yastıklara yeni kılıflar geçirmek, pişirilecek yemekler için hazırlıklar yapmak, daha düğünden bir önceki gün genç kızların katıldığı, geç vakte kadar eğlenilip kahve dövülen "cıyın"⁶⁹ merasimini düzenlemek gibi zevkler kadınları düğünlerde daha aktif konuma sokar. Bazan kadınlar arasındaki eğlenceleri seyretmek isteyip araya sızan erkekler de çıkar. 1094/1682-83 yılında Bekir bin Osman bir besleme kızını *kocaya verdiği* vakit, *âdet-i kudîme* üzere *mahallesinden* ve *gayriden* gelen *batunlar*, *hareminde* toplanırlar. Bu sırada düğün gününün telaş ve kalabalığından istifade eden Halil, gizlice hareme girer. Kendini ele verdiği an, Bekir onu çıkarmak için geldiğinde kaçmak şöyle dursun, keyfini bozan Bekir'e bir hışım saldırır⁷⁰.

Erkeklerin görüşme imkânları kadınlara göre daha fazladır. Camilerde beş vakit namaz için her gün, özellikle Cuma camileri Büyük Cami, Şor Cami ve Han Cami'inde⁷¹ her cuma, çalıştıkları çarşı pazarlarda, kahvehane, bozahane, çorbacı gibi dükkânlarda bir araya gelirler. Kırımlı kadınlar da ticarî hayatta rol alırlar. Ticarî ortaklıklara katılma, dükkân, han işletme, dellallık, terzilik yapma, esirci esnafına -örneğin ebe olarak- yardımcı olma gibi. Ancak erkekler gibi sürekli çarşı pazarda bulunmazlar ve başka diyarlara ticârete çıkmazlar. Kadın işlettiği dükkânın işleri için kölesinden yardım alır, ortaklığa sermayedâr olarak katılır ya da bozacı, meyhaneci, çorbacı gibi işlerle uğraşan yakınlarına yardımcı olur⁷².

Diğer Kırımlılar gibi özellikle ticaret amaçlı olarak farklı diyarlara açılan -tüccar Karadeniz bölgesinde Akkerman, Çerâkis, Kuşan, İsmâil; Karadeniz dışında Halep, Musul, İstanbul, Öteyaka-Karşiyaka (Anadolu) arasında mekik dokur⁷³- Karasulu tüccar bu sayede farklı kültürlerle karşılaşma şansını da elde eder. Örneğin Kırım düğünlerinde nam salmış "horoz telleme" diye bilinen bir âdet vardır. Bir horoz bıçak yeri belli olmayacak şekilde kesilir, yolunur, içi boşaltılır ve haşlanır. Dik durmasını temin için de içine tel sokulur ve karnı dikilir. Daha sonra şeritler, gelin telleri, çevreler vs. ile süslenerek davetlilere gösterilir. Vakti geldiğinde yenilir. Horozu süslemekle vazifeli çocuk ya da delikanlılar telli horoz havasında oynar. Türkü şöyle başlar:

⁶⁸ KS, 25, s. 87a/1.

⁶⁹ Cıyın eğlencesi için bkz. Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türklerinin Folklor ve Gelenekleri", çev. Nurettin Mahir Altuğ, *Emel*, 38, s. 24.

⁷⁰ KS, 25, s. 59b/6.

⁷¹ Kırımlı, aynı yer.

⁷² Örneğin bkz. Ticarî ortaklık kuran Hatice ile Ayşe KS, 25, s. 24a/2, s. 36a/6; dellallık yapan Maryem KS, 25, 32b/2; bir câriyenin satılışı esnasında çıkan problemi çözmek üzere muayene için kendisine müracaat edilen Baysulu adlı ebe KS, 25, s. 43b/3.

⁷³ Örneğin KS, 25, s. 32a/4-b/1, 35a/5'e bakılabilir.

Korazımı kaşırdılar, damdan damga aşırdılar
Suvuna pilav pişirdiler.
Ki-ki-ri kığım kık koraz, cı-cı-rı ğım cil koraz.
Korazşığım bekâr edi, avullarda uşar edi,
Şöplüklerde öter edi.
Ki-ki-ri ⁷⁴....

İşte bu türkü bizi Kırım ile Anadolu arasında uzanan bağlara götürür. Çünkü bu, Anadolu'da da, özellikle Sivas yöresinde, "Küpelî Horoz" adıyla bilinen, sevilerek dinlenen ve söylenen bir türküdür⁷⁵. Bu türkünün Kırım'dan mı Anadolu'ya geldiği ya da buradan mı oraya gittiği ise meçhuldür.

Söz Kırım düğünlerine gelmişken bir ailenin nasıl kurulduğu, kimlerden oluştuğu, ne sebepten ve nasıl dağıldığı konularına değinmek gerekir.

Bir Karasu ailesi genel olarak anne, baba ve çocuklar dışında kart baba (dede) ve kart ana (nine)⁷⁶ gibi aile büyüklerinden oluşan (geniş)⁷⁷, tek eşliliğe dayalı (monogamik) ve akrabalık ilişkilerinin baba kanalıyla kurulduğu ataerkil bir yapı arz etmektedir. Evlilik geleneklerinde eski göçebe adetlerinin etkisi görülür. Bu nedenle dört kuşağa kadar akraba evlilikleri kabul edilmekte, dıştan evlenmeler (egzogami) yapılmaktadır. Çok eşlilik de hem Osmanlı toplumunda -kanun ve ahlâk dışı olmasa da- saygıyla ve hoş karşılanılan bir uygulama değildir, hem de Kuzey Türklerinde pek fazla görülmemektedir⁷⁸. Bu nedenle 186 evli sayısının bulunduğu ve bunlardan 116'sının erkeklere ait olduğu 250 terekede birden fazla eşi olan sadece iki kişi mevcuttur. Onların da eş sayıları ikidir. Bunlardan biri Tatar Ahmed, diğeri de Hacı Şaban mahallesinde oturan Ömer Beşe'dir⁷⁹.

⁷⁴ Naci, "Romanya'daki Türklerin Kültür ve Gelenekleri", 39, s. 28-29.

⁷⁵ Türkü şöyle başlar:

"Horozumu kaşırdılar
Damdan dama uçurdular
Suyuna da pilav pişirdiler
Bili gah bili gah bili bili gah
Küpelî horozum
Kar beyazım."

Türkü için bkz. www.turkudostlari.net/20.05.2006.

⁷⁶ Kırım Tatarlarında kullanılan bazı aile içi isimlendirmeler için bkz. Yaşar Kalafat, *Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ank. 1999, s. 50.

⁷⁷ Yaşam şartları gereği o dönemlerde geniş aile yaygındır. Ayrıca evlerin genişliği ve çocuk yetiştirmede büyüklerin rolü bunu gösterir. Romanya'da yaşayan Kırım Türklerinde de çok defa ortak atadan gelen kalabalık aile gruplarının horanta olarak adlandırılan bir büyük aile teşkil ettikleri bilinmektedir. Bunun için bkz. Naci, "Romanya'daki Kırım Türklerinin Folklor ve Gelenekleri", 35, s. 21.

⁷⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İst. 2006, s. 54, 76; Nogaylarda çok evlilikle ilgili bir atasözü de vardır: "iki ineği olanın ayranı çok, iki karısı olanın kavgası çok". (Mehmet Alparğu, "Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri", *Emel*, 216, s. 17); Genel hatlarıyla Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman toplumlarındaki aile yapısı için bkz. M. Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, s. 196-200.

⁷⁹ *KS*, 25, s. 70a/1; 47, s. 45a/1.

İncelediğimiz 250 terekenin 214 'ü (%85) evli kadın-erkeklerle ve kalan 36'sı (%14.4) bekârlara aittir. Yine bu terekelere göre tek çocuklu aile oranı en fazla olup (66 aile=%35.4) bunu iki çocuklu aileler izlemektedir (34 aile=%18.2). Ailedeki çocuk sayısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü terekelerin hepsi incelenmemiştir. Nitekim 250'si içinde dört, beş, altı, yedi ve sekiz çocuklu aileler de mevcuttur.

Yapılacak evlilikte büyüklerin onayı alınmakla birlikte gençlerin istekleri göz önünde tutuluyor olsa gerektir. Evliliğe gönüllü olmayan Ahsek'in mahkemedeki beyânı buna güzel bir misal teşkil eder: Erzurumlu Erakil veled-i Bedros, bu kıza *namzet* olur. Nişan merasimi yapılır. Ancak Erakil, kızın dayısının oğlunu, kızı alıkoyma iddiasıyla dava eder. Dayıoğlu Kuyumcu İvanos, kızın gönüllü olmadığından nişanı *red eylediğini* söyleyince, işin aslını anlamak isteyen kadı, kızı mahkemeye getirir. Ahsek'in ifadesi şudur: "*Erakil'i istemem! Ben âkile ve bâliğayım, irâdetim kendi elimdedir. Benim rızam yoktur.*" Bunun üzerine, karşılıklı olarak gönderilen nişan hediyeleri geri verilerek nişan bozulur⁸⁰. Gelin ya da damat adayının yakın çevreden seçildiği akla yatkın geliyor. Örneğin Hacı Bünyad sâkinlerinden Kel Ahmed bin Sinan, komşusu vefât edince küçük kızı Ümmügülsüm'ü vesâyeti altına alır. Üç yaşından itibaren onu kendi *terbiyesinde* yetiştirir. Büyüyünce oğlu Abdulfettah ile evlendirir⁸¹. Mirza İlyas bin Bahadır Şah da Abdulfettah Efendi'nin kızı Ümmühan Hatun ile evlenmiştir⁸². Bunların yakınlıkları hakkında bir bilginimiz olmasa da bir mirza ile efendi kızının evlenmesi 'yakın çevre' anlayışını çağrıştırmaktadır.

Ancak birbirine gönüllü olanların görüşme imkânları kısıtlıdır; ama bir kaçamak esnasında yakalanmaları evlenmelerine hız kazandırır. Örneğin Acem mahallesinden Resul bin Muslı ile Fatma binti Hüseyin'in bulabildikleri yer Kasap Emir Abbas'ın kümesidir. Mahalle sâkinlerinden birkaç kişi tarafından yakalanarak mahkemeye getirilirler. Fatma eşinden ayrılalı dört ay olmuş, hamile olmadığı da kesinleşmiştir. Resul'un, niyetlerinin hâlis olduğunu, "*Mezbure bana gelecek olub [Fatma beni istemektedir] ve ben dahî mezbureyi akd-i tezyic murâdımdır, murâdımız zinâ değildir.*" sözleriyle beyan etmesi ve ikisinin de *rızaları* üzerine, 50 altın *mehr-i müeccel* ile nikâhları kıyılır⁸³. Nikâhları genellikle imamların kıydığını belirtmiştik. Ancak bu örnekteki gibi mahkemeye müracaatı gerekli kılan hallerde ve toplumda önemli bir yere sahip kişilerin nikâhlarında⁸⁴ kadını gördüğümüzü söyleyebiliriz.

Yaygın bir uygulama olarak, nikâh esnasında her iki aday da yerlerine vekil tayin ederler, kendi rızalarıyla tabii. Yukarıda adı geçen Şekernaz'ın

⁸⁰ KS, 25, s. 68a/2.

⁸¹ KS, 25, s. 100b/5-6.

⁸² KS, 25, s. 49b/5.

⁸³ KS, 25, s. 30a/3.

⁸⁴ KS, 25, s. 49b/5.

Receb'i boşama ve kadıya şikâyet etme sebebi de rızası ve haberi olmadan bir vekil tutulup evlendirilmesidir⁸⁵.

Nikâh esnasında erkek kadına mehir verir. Hemen verilenine "mehr-i mu'accel", sonraya bırakılanına "mehr-i müeccel" denilir. Mehirlerin sabit fiyatı yoktur. Genel olarak ekonomik durum, sosyal statü ve şartlara göre değişmektedir⁸⁶. Örneğin iki eşli Ömer Beşe'nin eşlerinden birinin mehir-i müecceli 120, diğerininki 20 guruştur⁸⁷. Resul, Fatma'ya 50 altın vermişken, Mirza İlyas'ın Ümmühan'a verdiği 1000 altındır⁸⁸. Kadın mehrini dilediği gibi tasarruf eder; vakfeder, hediye eder, dilerse almaktan vaz geçer. Kendisinin açtığı boşanma davasında (muhalaa) ise mehri alma hakkı kendiliğinden düşer. Örneğin Neslişah hatun 30 altınlık mehrinin nasıl harcanacağını vasiyetinde belirtmiştir: 28 altını *basbeten lillâbi tealâ* kocası Receb'e, bir altını *cânu için* Kur'an hatmine, bir altını yine *cânu için berat mumu* olsun diye mescide verilecektir⁸⁹. Devlet Tarhan adlı kadın Ali'yle onun köle olduğunu bilmeden evlenmiştir. Haklarından (mehir, nafaka) *ferâgatla* ondan ayrılır⁹⁰.

Kadınlara verilen altın; yüzük, küpe, bilezik, saçbağı, boyun altını, boğaz altını ve zincir gibi ziynet eşyalarından müteşekkil olmalıdır. Dönemin rağbet gören küpeleri; *uçayak (lı)*, *bademî*, *arlanagçlı* ve *çark-ı felektir*⁹¹.

Nikâhla beraber geleneksel nişan ve düğün merasimleri tertip edilir. Kırım'da günlerin hesabı Hıdırellez ve Kasım diye tutulduğundan nişan ve düğün günleri de "Hıdırellez'in haftasına" ya da "Kasım'dan iki hafta evvel" gibi formüllerle tayin edilir⁹². Et, pilav, köbete, çibörek, boza ikramların vazgeçilmezleridir. Zaten etin yemeklerdeki yeri her zaman için mühimdir. En fakir köylünün bile misafirine ikram edeceği yemekte et bulunur. Nitekim bir Tatar atasözü de bunu temsil eder: "Misafır gelse et pişer, et pişmezse bet (yüz) pişer"⁹³. Et, ekmeğe, çörek, tuz, boza ve bakkaliye ürünlerine konulacak narhın değişmeyen tespit tarihi de Ramazan ayıyla birlikte Hıdırellez ve Kasım günleridir⁹⁴.

Evlenene kadar aileler arasında karşılıklı gelen giden hediyeler, çehiz, mehir dışında eşler evlendikleri gün birbirlerine ayrıca hediyeler verirler. Nitekim Selma binti Nazif adlı hatun, kocası İbrahim bin Ali'ye *ergenlik nâmıyla*, altın yıldızlı bir *civânkaşı kuşak* hediye etmiştir⁹⁵.

⁸⁵ Şekernaz'ın hikâyesi için bkz. *KS*, 25, s. 15a/2.

⁸⁶ Bkz. M. Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, XXVIII, s. 389-390.

⁸⁷ *KS*, 47, s. 45a/1.

⁸⁸ *KS*, 25, s. 30a/3; 25, s. 49b/5.

⁸⁹ *KS*, 25, 63b/4.

⁹⁰ *KS*, 33, s. 76b/2.

⁹¹ Terekelerden elde edilen bilgilerdir. Örneğin bkz. *KS*, 25, s. 14b/3, 66b/1-2; 47, s. 32a/1, 76b/1; 65, s. 7a/2, b/1.

⁹² Mehmet V. Yurtsever, "Hıdırellez-Tepreş", *Emel*, 77, s. 41.

⁹³ Naci, "Romanya'daki Kırım Türklerinin Kültür ve Gelenekleri", 40, s. 19.

⁹⁴ Örneğin 1095/1684'te Bakkalâna verilen narh için bkz. *KS*, 25, s. 6a/3, 9b/7.

⁹⁵ *KS*, 25, s. 21b/2.

Başka yerden gelmiş olmak, anası babası bulunmamak gibi mahrumiyet halleri dışında erkeğin kız evine yerleşmesi, erkek için bir nevi zaafiyet olarak telakkî edilir. İç güveyi olmak fakir ve zavallı olmak anlamına gelir. İmkânı pek geniş olmayana sorulan “Nasılsın?”a verilen “İç güveyinden hallice” cevabı⁹⁶ da buradan kaynaklanır. Bu ezikliğin farkında olan Ali adlı genç de kendine iç güveyiliği teklif eden kayınbabasını kadıya bu yüzden şikâyet etmiştir. Derviş, kızını Ali’ye nikâhladığı halde kocasıyla gitmesine izin vermemektedir. Gerekçesi damadının bir at ve arabaya sahip olamayışı, kızının *yaya yürümek* zorunda kalacağıdır! Oğlan yanına geldiği takdirde ona *at, araba* ve *zabîre* verecektir. Ancak Ali, karısını alıp kendi babasının evine gitmek ister. Derviş’in isteği şer’an doğru olmadığından Ali karısına kavuşur ve iç güveyiliği meselesinden de kurtulur⁹⁷.

Ailede çocukların eğitimiyle ilgilenenler arasında kart ana ve kart baba başta gelir. Özellikle nineler daha etkindir ve gerektiğinde annelik vazifesini de üstlenirler. Örneğin bir çift boşandıığında çocuk annede kalır. Ancak anne yeniden evlenince *bidânesi sâkât olduğundan* (çocukların bakım ve terbiyesi hakkının hükümsüz kalması) çocuklar öncelik kayıvalidede olmak üzere ninelerinden birine verilirler⁹⁸. Kocamanoğlu Osman ile Fatma çiftinin boşanmasından sonra Fatma’nın yeniden evlenmesiyle Ümmühan ve Zahide adlı küçüklerin önce eski kayıvalideye, bir müddet sonra da, *terbiye etmek üzere* çocuklara talip olan Fatma’nın kendi annesine verilmesi gibi⁹⁹.

Evdeki büyüklerin yokluğundan olsa gerek başkalarının yardımına ihtiyaç duyanlar da vardır. Devlet adlı hatun bunlardan biridir. Şehit düşen kocasından gelen ganimet malıyla Sûk-ı Sultanî’den üç çocuğu için Nasta adında bir câriye satın alır¹⁰⁰. Köleler Sultan Çarşısı dışında Şirin Bey Hanı¹⁰¹ ve yanındaki, bir büyük köprübaşındaki geniş meydana kurulu, Esir Pazarı’nda satılmaktadır¹⁰². Aralarında Rusların¹⁰³ revaçta olduğu, Boşnak, Çerkez, Acem, Nemçe, Boğdan, Macar ve Kalmuk köleler bir ev ya da dükkân gibi gayrimenkullerle eş değerdedir.

Çocukların anne sütü alma dönemlerine önem verilir. Bu nedenle anneden ayrılmamasına dikkat edilir. Timur bin Sefer de iki aylık bebeği olan câriyesini satarken, azad etmiş olduğu küçük bebeği de annesinden süt emen bir yavru olduğu için onunla birlikte alıcının evine gönderir¹⁰⁴.

⁹⁶ Naci, “Romanya’daki Kırım Türklerinin Kültür ve Gelenekleri”, 39, s. 29.

⁹⁷ KS, 25, s. 69a/3-4.

⁹⁸ KS, 47, s. 6b/3.

⁹⁹ KS, 47, s. 86a/3. Başka bir örnek için bkz. KS, 47, s. 6b/3.

¹⁰⁰ KS, 25, s. 114b/3.

¹⁰¹ KS, 25, s. 65a/1.

¹⁰² *Seyahatnâme*, aynı yer.

¹⁰³ 16. ve 18. yüzyıllarda Ukrayna ahalisini temsil eden sözcük Rus’tur. Ruslar içinse Moskof ya da Moskov ismi kullanılmaktadır. Bkz. Omeļjan Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1684)”, çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, 7, s. 279, 280, 282, 284.

¹⁰⁴ KS, 47, s. 5b/1.

Karasu'da en fazla rastlanan boşanma türü, kadınların çeşitli haklarından (nafaka, mehir gibi) vaz geçerek kocalarını terke razı ettikleri muhâlaa'dır. Boşanmaların sebebi geçimsizlik, dayak ve bunlara neden olan sarhoşluk ile başka şehirlere giden kocaların uzun süre dönmeişleri ya da kaybolmalarıdır. Bu terk ya da kayıplar da sık sık yapılan akınlar ile başta Öteyaka olmak üzere, ticarî amaçla farklı bölgelere yapılan seyahatlerden kaynaklanıyor olmalıdır. Yeri tespit edilen kocalara öncelikle zevcenin annesi, babası, abisi gibi yakınları aracılığıyla geri dönmesi için tenbihte bulunulur¹⁰⁵. Aldatmaların sebebi de bu ayrılıklar olabilir. Ali Efendi mahallesinden evli-barklı kadın Salihâ ile Aslan adlı gencin her gece *fisk u fücür ve şurb-ı 'arak ettikleri* haberi yayılır. Bunun üzerine, gece gündüz demeden şehrin güvenliğini sağlamakla, o zamanki toplum tarafından ahlâk dışı kabul edilen fiillerin önüne geçmekle sorumlu zâbit ve yardımcıları bir gece onların bulunduğu eve baskın yaparlar. Meze sofrasını kurmuş, şarap ve rakı ile mest, vesikanın diliyle *sofrası meydanda şurb-ı 'arak u hamr idüib oturdukları* gün gibi ortadadır¹⁰⁶.

Sarhoşluğun ilginç bir hali, Çingâne mahallesinde oturan Hacı Bayram bin Salih'te görülür. İçip içip eve sarhoş gelen, bu hâl ile değişik davranışlar sergileyen, hatta bir gece annesine küfrettikten sonra eşi Fatma'nın boğazından tutup onu *ölüm mertebesine* getiren, çaresiz eşinin şikâyetinden hiç rahatsız olmayan Hacı Bayram, yine meyhanede, elinde içki kadehi olduğu halde, *bir kadeh şarabı elli kadına değişmeyeceğini* ifade ederek Fatma'yı boşar. Eşine 11 gurusluk borcuna karşılık da mahalledeki evini verir¹⁰⁷. Abdi Beşe ise çok sevdiği zevcesini kaybetme korkusu ile *müskirât* cinsinden ne olursa olsun içmeyeceğine dair *tövbe-i istiğfar* eden biridir¹⁰⁸.

Bozahane ve meyhaneler; tıpkı çörekçi, börekçi, habbaz ve berber esnafının dükkânları gibi, muhtelif çarşılara dağıtılmıştır. Evliyâ Çelebi çarşısındaki 1140 dükkânın 105 kadarını bozacı, 10'unu kahvehane ve 40'unu da meyhane olarak verir¹⁰⁹. Daha önce adı geçen Yukarı-Orta-Aşağı Çarşı ve Sûk-ı Sultanî haricinde Şeyh Abdulaziz Çarşısı, Kalgay Çarşısı, Sûk-ı Sûfi ve Efendi Çarşısı vardır¹¹⁰. Sûk-ı Sultanî Han Camii yanında yer alıyor olmalıdır. Diğer dördü de büyük ihtimalle merkez çarşısıdır. Zamanın çarşılarındaki belirli esnaf gruplarının -ki bir kavşak ve dâhilî ticaret şehri olan Karasu'da çeşidi boldur- yoğunlaştığı sokaklar da çarşı olarak anılır. Saraclar Çarşısı, Haffaflar, Bakkallar gibi. Bu sokaklar; üstleri tahta örtülü, Tatar atlılarına karşı korunaklı ve taş kaldırım döşeli münezzeh¹¹¹ yapıdadırlar.

¹⁰⁵ Örneğin KS, 25, s. 29a/6, s. 56b/8.

¹⁰⁶ KS, 25, s. 44b/2.

¹⁰⁷ KS, 25, s. 36a/1-2.

¹⁰⁸ KS, 25, s. 40b/3-4.

¹⁰⁹ Seyahatnâme, s. 246.

¹¹⁰ KS, 25, s. 22b/3, 34a/1, 43a/1, 44a/3, 75b/2 ; 33, s. 13b/3.

¹¹¹ Seyahatnâme, s. 247.

Pazarlardan da Şor Pazarı hariç, Esir Pazarı gibi, Davar, At ve Mirza Pazarı¹¹² da merkezde olsa gerektir. Sefer Gazi Ağa ve Şirin Bey Hanı'yla birlikte Ahmed Ağa Hanı, Çakmak Atalık Hanı, Timas Mirza Hanı ve Hacı Osman Hanı¹¹³ da merkezi süsleyen temel binalar olmalıdır. Her önemli Osmanlı şehrinde bir bedesten olduğuna göre on adet hanıyla Karasu bu önem ve ünü çoktan hak etmiştir. Bedesten tanımlaması sadece Timas Mirza Hanı'nda kullanılmış olsa da şehrin en ihtişamlı hanı Sefer Gazi Ağa Hanı ile Ahmed Ağa Hanı da işlevleri gereği¹¹⁴ birer bedestendirler.

Çarşılar şehrin atar damarlarıdır. Sabahtan akşama kadar insan kaynağıdır. Bu nedenle her türlü olaya rastlamak mümkündür. İncelediğimiz kaynakların mahkeme zabıtları olması dolayısıyla bize yansıyanlar daha çok kavgalardır. Örneğin bunlardan biri Bahçesaraylı bir imam olan Abdurrahim Efendi'nin alış-veriş için Karasu'ya geldiği bir gün Sûk-ı Sultanî'de İbrahim Çelebi'nin onur kırıcı hareketiyle karşı karşıya kalmasıdır. İnsanların ortasında haksız yere üzerine yürüyüp, sakalından tuttuğu gibi bir tutam koparmış, başına ve yüzüne vurarak küfürler savurmuştur¹¹⁵.

10-20 yılda bir yapılan ve kalfaların ustalığa geçişini temsil eden "revan" merasimi tüm esnaf için bir bayram günüdür¹¹⁶.

Görebildiklerimiz kadarını nakletmekle sınırlı olduğumuz için su kenarında kurulu, suyu bol şehrin 17. yüzyılın ikinci yarısında mahalleler ve merkeze dağılmış yirmi yedi sebilhaneye¹¹⁷ sahip olduğuna değinmekle son noktayı koymuş olalım. Genellikle cami yanlarında inşa edilen yuvarlak biçimli, kubbeli ve zarif demir parmaklıklı pencerelerle çevrili bu yapıların kuruluş amacı ise gelen geçenin su ihtiyacını ücretsiz olarak gidermek olduğundan, sebilcilerin pencerelerdeki parmaklığa zincirle bağlı maşrabaları her zaman dolu tuttuklarını¹¹⁸ da hatırlatalım.

¹¹² KS, 33, s. 49a/1; 47, s. 45b/4, 75b/1; 25, s. 3a/1.

¹¹³ KS, 25, s. 15a/3, 50b/1; 33, s. 13b/1; 47, s. 26b/2.

¹¹⁴ Bedestenin işlevleri için bkz. Bedestenin işlevleri için bkz. Halil İnalçık, "İstanbul'un Incisi: Bedesten", çev. Selahattin Ayaz, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İst. 1997, s. 120-121.

¹¹⁵ KS, 33, s. 88a/3.

¹¹⁶ A. Zihni Soysal, "Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü", *Türk Kültür Birliği Konferansları*, 8, s. 14.

¹¹⁷ *Seyahatnâme*, aynı yer.

¹¹⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İst. 1971, s. 135.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

KS: Kırım Sicilleri, cilt: 25, 33, 47, 65, mikrofilm, İsmail Gaspıralı Kütüphanesi, Simferopol-Kırım.

Kaynak Eserler

BRONEVSKIY, Martin, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ege Matbaası, Ankara 1970.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, VII. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmusu'l- A'lâm*, V, İstanbul 1314.

Araştırma ve İncelemeler

Kitaplar

ASLIYÜCE, Erdoğan, *Ukrayna Toprağında Turan'dan Kırım'a*, Yesevi Yay., İstanbul 2001.

CANSEVER, Turgut, *İslâm'da Şehir ve Mimarî*, İz Yay., İstanbul 1997.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

KALAFAT, Yaşar, *Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, ASAM Yay., Ankara 1999.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB Yay., İstanbul 1971.

Makaleler

ALPARGU, Mehmet, "Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri", *Emel*, 216 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 12-20.

ALTINTAŞ, Kemal; "Tuzlacık Köyü", *Emel*, 220 (Mayıs-Haziran), Şafak Matbaası, Ankara 1997, s. 22-24.

AYDIN, M. Akif, "Mehir", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 389-390

BALA, Mirza, "Karasu-bazar", *İA*, VI, İstanbul 1955, s. 335-336.

BEYDİLLİ, Kemal, "İmam [Osmanlı Devleti'nde İmamlık]", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 181-186.

ÇEVİK, Çelebi; Mustafa ALTIN, "Beserek Köyü", *Emel*, 216 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 21-22.

ÇURLU, Mahmut, "Kırım Tatar Kilimleri", *Emel*, 218 (Ocak-Şubat), Şafak Matbaası, Ankara 1997, s. 12-21.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s. 69-78.

EYİCE, Semavi; Mustafa UZUN; Nurettin ALBAYRAK; M. Kâmil YAŞAROĞLU, "Hamam", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 415-431.

FISHER, Alan W., "Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII", çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 79 (Kasım-Aralık), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1973.

İNALCIK, Halil, "Kalgay", *İLA*, VI, İstanbul 1955, s. 131-132.

_____, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 243-268.

_____, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", çev. Selahattin Ayaz, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İz Yay., İstanbul 1997, s. 119-136.

_____; Hakan KIRIMLI, "Kırım", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 447-465.

KARAGÖZ, Mehmet, "Osmanlıda Şehir ve Şehir Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 103-110.

KIRIMLI, Hakan, "Karasubazar", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 472-473.

KORTEPETER, Carl Max, "Karasubazar", *EI²(İng.)*, IV, Leiden, 1978, s. 629-630.

NACİ, Ali Cafer, "Romanya'daki Kırım Türklerinin Folklor ve Gelenekleri", çev. Nurettin Mahir Altuğ, *Emel*, 35 (Temmuz-Ağustos), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1966, s. 21-26; makalenin diğer üç serisi aynı dergi, 38, Ocak-Şubat (1967), s. 22-25; 39, Mart-Nisan (1967), s. 26-30; 40, Mayıs-Haziran (1967), s. 16-20.

PRITSAK, Omeljan, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı", çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, 7, İlim Yayma Cemiyeti Yay., İstanbul 1999, s. 255-284.

SOYSAL, A. Zihni, "Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü", *Türk Kültür Birliği Konferansları*, 8, Türk Kültür Birliği Yay., İstanbul 1941, s. 1-27.

TAHİR, Mahmut (çev.), "100 Yıl Önce Kırım Tatarları I", *Emel*, 168 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1988, s. 26-28

TURAN, Ahmet Nezihi, "Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17.-18. Yüzyıllar)", *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu*, 3, Başak Matbaası, Ankara 2003, s. 77-85.

YURTSEVER, Mehmet V., "Hıdrellez-Tepreş", *Emel*, 77 (Temmuz-Ağustos), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1973.

YÜKSEL, Zuhâl, "Karakuyu Köyü", *Emel*, 231 (Mart-Nisan), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 30-34.

İnternet Sitesi

ÖZTÜRK, Yücel- İKİEL, Cercis; "Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19.yy)", <http://www.E-COĞRAFYA.com/makaleler> (22.05.2006).